

EDUARD HERCIGONJA

METODOLOŠKE PRETPOSTAVKE JEZIKOSLOVNE
ANALIZE HRVATSKOGLAGOLJSKIH ZBORNIKA
14—16. STOLJEĆA

Jezič najznatnijeg dijela glagoljaških kodeksa miscellanea nastalih tijekom poznog srednjovjekovlja obilježen je karakterističnim supostojanjem triju književnojezičnih varijanata:¹ *čten'ě, tлмаčen'ě, govoren'ě*, i *kapituli* tih voluminoznih neliturgijskih kompilacija pisani su a) crkvenoslavenskim jezikom hrvatskog tipa (ponekad s određenim inovacijskim značajkama u leksiku, fonetici, fonologiji i sintaksi intenzivnije izraženim nego što je to slučaj kod spisa liturgijske funkcionalnosti), b) prelaznim tipom jezika — kompleksnom, hibridnom strukturi u kojoj se, s varijabilnom čestotom, ukrštaju sustavske crte crkvenoslavenskog i narodnog jezika, c) narodnim jezikom (čakavskim ili čakavsko-kajkavskim — rjeđe sa štokavskim infiltratom — i sporadičkim crkvenoslavjenizmima tek kao činiteljem književne manire, oznakom 'višeg' stila).² Promiskuitet ovih triju varijanata u *istom* kodeksu, jezična

¹ U slučaju neliturgijskih rukopisa koji su tematski jedinstveni i nastali prema jednom predlošku kao npr. *Koluničev* ili *Greblov Kvarezimal, Traktat o 7 smrtnih grijeha, Zrcalo, Antonini, Blagdanar* i sl. situacija je, dakako, drugačija jer su takvi spisi jedinstvene cjeline i u pogledu jezičnog struktuiranja.

² Na činjenicu da su stvaraoci medievalne hrvatskoglagoljske književnosti u svakoj fazi jezičnoknjiževne evolucije točno znali što predstavlja jezičnu normu liturgijskih tekstova, što ulazi u njenu strukturu, svojedobno su dokumentirano uputili svojim radovima J. Hamm (*Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika*, Slovo, Zagreb, 1963, br. 13, str. 46—67), M. Pantelić (*Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca*, Radovi Staroslavenskog instituta, Zagreb, 1964, knj. 5, str. 5—99) i — u najnovije vrijeme — J. Tandarić (*Glagoljaški ritual*, doktorska disertacija, Zagreb 1978, str. 1—178), pa se (i) u tom kontekstu mora zaključiti kako oblikovanje prelaznog tipa jezika — kao i prelaženje na narodni jezik i izvan sfere pravnih akata — nije (barem ne u svojoj prvotnoj genetskoj uvjetovanosti) jednostavan posljedak nepoznavanja crkvenoslavenske norme. To je svjestan, kreativan čin književnojezičnog novatorstva što odražava tijekom književnog razvoja, slijedi uzlaznu putanju hrvatske književnosti u sutonu srednjeg

slojevitost tog srednjovjekovnog neliturgijskog repertorija — iznimno značajnog u književnopovijesnim i kulturnopovijesnim relacijama — stavlja jezikoslovna istraživanja zbornika pred specifične metodološke probleme. Kroz dosadašnji studij, još uvijek ograničen i nedovoljno šustavan, konstituirane su spontano dvije funkcijski različito usmjerene metode. U pojedinim radovima, naime, koji bilo kao monografske studije ili na razini kraćih prikaza jezika dodiruju to područje naziru se pokušaji određenja metodološkog procedea, zauzimanja stajališta u odnosu na moguće pristupe obradi jezika neliturgijskih kodeksa. Tako npr. Vj. Štefanić na jednom mjestu svoje rasprave o glagoljaškom jeronimskom *Transitu* u starijem prijevodu zamjera I. Milčetiću što je »... u prikazu jezika (*Ivančićeva zbornika*, nap. E. H.) postupao tako da je dao jedinstvene formulacije s primjerima uzetima nasumce iz čitava zbornika kao da se radi o jedinstvenom djelu. Tako nismo dobili po-

vijeka obilježenu intenzivnom funkcionalnom diferencijacijom, tematsko-sadržajnim bogaćenjem, inoviranjem, prekvalifikacijom (isp. pored ostalog, pojavu novih prijevoda iz zapadnog — latinskog, talijanskog, češkog — izvora). Uporedo s bujanjem perifernih (po medievalnom poimanju) neliturgijskih i svjetovnih žanrovskih ili podžanrovskih stratuma i krugova izrasta, naime, svijest o potrebi konstituiranja takva književnojezičnog izraza koji neće biti isključivo oslonjen na tradicionalnu, crkvenoslavensku normu (s poznatim njenim lokalnim i vremenskim osciliranjima između inovacija i arhaičnog stiliziranja) ili će se je čak — vrlo sporo — uglavnom posve osloboditi. Poznavajući, nesumnjivo (napose u 14. i 15. stoljeću) tu normu, glagoljaški pisci neliturgijskih tekstova ne odlučuju se na posvemašnje kidanje s njom. Ponijeti čvrsto usađenim osjećajem povezanosti s tradicijom i nastojanjem da i ovu sferu književnog djelovanja obilježe atributima specifične dotjeranosti izraza obrazovat će oni osobit, prelazni tip književnog jezika karakteriziran isprepletanjem crkvenoslavenskih i narodnih jezičnih elemenata. I tek vrlo postupno bit će crkvenoslavenski sloj tanjen, težište te hibridne strukture pomicano na područje narodne, govorne riječi do te mjere da će konačno u inače posve čakavskom (čakavsko-kajkavskom, čakavsko-štokavskom) jezičnom tkivu pojedinih tekstova preostati samo rijetki tragovi crkvenoslavenskog sustava uglavnom sa stilskom funkcijom (individualizacija jezika biblijskih osoba, citati, arhaična patina). A svi ti stupnjevi, sve nijanse i modifikacije smjenjuju se najčešće na folijama istog rukopisa. U fluidnoj strukturi prelaznog tipa jezika suodnos sustavskih elemenata, učestalost njihove zastupljenosti ostvaruje se vrlo iznijansirano zavisno o nekoliko činitelja: *vanjskoj* (odnos prema liturgijskom dijelu korpusa) i *unutarnjoj* (odnos neliturgijskih žanrova među sobom) *funkcionalnoj diferencijaciji* tekstova, *jeziku predloška* (crkvenoslavenski, latinski, talijanski, češki), *vremenu nastanka* teksta, važnom činitelju za stupanj aktivizacije crkvenoslavenskih elemenata u ovoj strukturi (u rukopisima iz 14. ili početka 15. stoljeća bit će frekvencija sustavskih odlika intenzivnija nego u onima koji su nastali u kasnijim razdobljima 15. ili u 16. stoljeću; ovo, dakako, valja uzimati u obzir u sklopu svih ostalih navedenih činitelja), *subjektivnom faktoru* (književno i opće obrazovanje pisca, njegova inteligencija, karakteristike skriptorija, odnos prema tradicionalnom crkvenom književnom jeziku; tako npr. Juraj, pisac I Novljanskog brevijara, u svom lijepom zapisu očituje individualan spisateljski talent, književnu erudiciju, pismenu i jezičnu kulturu: svakodnevni prozaični, u stvari, tekst zapisa s imenima donatora, podacima o plaćanju, crkvenim i svjetovnim glavarima, uobičajenim toposom skromnosti, datacijom itd. on funkcionalno impregnira crkvenoslavenskim leksičkim i gramatičkim elementima, sretno izabranim citatima iz Biblije, reminiscencama na biblijske osobe i zbivanja ili na epizode

sebne jezične slike svakog sastavnog dijela kodeksa...³ U svojoj metodološko-programskoj raspravi *Jezični kriteriji pri određivanju donje grane crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljaškim tekstovima* slično upozorava i A. Nazor: »... svaki glagoljski zbornik, ili još točnije rečeno, svaki prilog zborniku s jezičnog gledišta problem (je) za sebe koji onda treba pojedinačno rješavati.«⁴ Istraživački postupak — nazvao bih ga *metodom parcelacije* — koji polazeći od citiranih premisa pretpostavlja da pri jezikoslovnoj raščlambi nekog kodeksa zborničkog tipa svaki članak valja istražiti posebice kako bi se na taj način došlo 'do posebne jezične slike' svakog priloga u zborniku može biti relevantnom funkcijom cjelovite provedbe specijalnih raščlambenih namjera (kakve su npr. u slučaju studije A. Nazor utvrđivanje i praktična primjena kriterija s temelja kojih bi se — uz odgovarajući stupanj statističke egzaktnosti — pojedini članak u nekom od zbornika jezično odredio kao crkvenoslavenski hrvatske redakcije ili narodni, a u primjeru navedene rasprave Vj. Štefanića poredbeno istraživanje prevodilačke tehnike glagoljaških pisaca i sl.). Kada je, međutim, jezikoslovna analiza neliturgijskih glagoljaških rukopisa usmjerena na izdvajanje jezgra, obilježjâ čakavskog supstrata, narodnojezične konstante piščeve, onda se mora kompleksno obraditi jezik čitava zbornika bez obzira na njegovu neujednačenost i slojevitost, tj. promjenljivu učestalost crkvenoslavenskih (odnosno narodnojezičnih) elemenata u pojedinim *kapitulima*.

Posve je razumljivo da pri tom valja upozoravati na arhaične elemente crkvenoslavenske književnojezične tradicije kao dio knjiške manire, stilske ekspresivnosti i istodobno isticati odlike koje moguće nisu karakteristične za onaj tip čakavskog govora na kojem je zasnovan jezik većine priloga dotičnog zbornika (to su slučajevi kada npr. prema nekom predlošku nastalom na istočnočakavskom području mogu u čakavski zbornik pisan na sjeverozapadu ući neke karakteristične crte istočnog govora i obratno). Bez obzira na činjenicu da autori neliturgijskih spisa uglavnom rado konzerviraju tradicionalne kategorije prenoseći ih iz jezika predložaka u svoj tekst ili pak ponekad ostavljaju neizmjenjenima specifične crte nekog čakavskog predloška koje nisu svojstvene sustavu njihova govora, u svim člancima iz kojih je kompili-

iz legendarno-hagiografskih spisa tako da na kraju taj profani tekst s posve praktičnom namjerom djeluje kao književni ostvaraj, dotjerano, na mahove s ugođajem crkvenog govora; koliko je u kontekstu nabrojanih činitelja važan subjektivni faktor svjedoči npr. i dramatična snaga zapisa popa Martinca o krbavskom boju u II Novljanskom brevijaru na čiju sam poetsku vrijednost i svezu s biblijskom *Liber Judith* upozorio u nekoliko navrata (isp. Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb, 1971, br. 12 i Srednjovjekovna književnost, Zagreb, Liber, 1975), *području nastanka kodeksa* (na područjima gdje interferiraju jezični kodovi — čakavsko-kajkavski, čakavsko-štokavski — konstituirat će se troslojna ili čak četvoroslojna struktura; zanimljiva je pojava crkvenoslavensko-kajkavskog interferiranja u nekim od završnih glava *Petri-sova zbornika* iz godine 1463).

³ *Glagoljski Transit sv. Jeronima u starijem prijevodu*, Radovi Staroslavenskog instituta, Zagreb, 1969, knj. 5, str. 109; kurziv E. H.

⁴ Isp. nav. dj. str. 69. (otisnuto u *Slovu* 13, Zagreb 1963).

ran neki zbornik probija na površinu — u većoj ili manjoj mjeri — lokalno jezično tlo autora, njegov sustav u okviru općih razvojnih smjerenja čakavštine od 14. do 16. stoljeća. Na taj se način među tekstovima u sastavu zbornika, ostvaruje specifično jedinstvo: raznorodni sadržaji u heterogenom književnojezičnom ruhu povezani su trajnom nazočnošću sustavskih crta piščeva govora ili govora sredine u kojoj je on djelovao.⁵ To adaptiranje piščeva izraza konkretnoj jezičnoj situaciji objašnjava i pojavu kajkavizma u nekim hrvatskoglagoljskim zbornicima (*Vinodolski, Petrisov, Kolunićev, Žgombićev* i dr). Napose je karakterističan u tom smislu — kao odjek traženja odgovarajućeg tipa jezika za pojedine spise — primjer nekoliko članaka na kraju *Petrisova zbornika* od f. 344b—351 (*Svetago Ivana Zlatoustoga o suetnom' žitiju, Kapitol' ot muke Hrstove, Ot sudnega dne, Kapitol' ot' pakla, Kapitol' ot pomilovanih crekvenoga i ot almužna, Se est' poznati človeku grehi svoe*) koji sadrže retorički intonirana objašnjenja nekih vjerskih simbola, moralizatorsko-asketske refleksije, ispit savjesti i drugo štivo sličnog karaktera. Izgleda da je u tom ciklusu članaka autor ovog dijela *Petrisova zbornika* konačno našao formulu jezičnog sastava za ovakve neliturgijske tekstove namijenjene duhovnicima s područja — vjerojatno pokupskog — gdje je zbornik nastao. U svih šest citiranih *kapitola* se, naime, dosljedno i kontinuirano provodi interferiranje triju elemenata: tradicionalnog književnog, crkvenoslavenskog jezika te žive čakavske i kajkavske govorne riječi. Navedene činjenice upućuju na to da parcijalna analiza zborničkih članaka otežava i usporava⁶ oblikovanje predodžbe o jeziku nekog zbornika kao *cjeline*, tj. izdvajanje iz te artificijelne, slojevite književnojezične strukture (koja je također, poput svakog jezika, 'sustav sustavá'), ispod crkvenoslavenskih i inojezičnih nanosa, sustavske sveukupnosti čakavske osnove. Za konstituiranje spoznaje o tom temeljnom kompleksu irelevantno je, držim, da li takvih elemenata u svakom pojedinom prilogu ima manje ili više, da li su u svakom zborničkom članku prevladale narodne ili eventualno crkvenoslavenske kategorije, u kakvom su one odnosu i slično (iako sve to nije — i ne može biti — irelevantno za neku drugu, specifičnu istraživačku namjeru). Da bi se, dakle, dobila sintetska slika spomenutog temeljnog jezičnog sloja jednog tipičnog zborničkog kodeksa (14. do 16. stoljeća) najsvrhovitije je simultano i sustavno izdvajanje u kategorijalne skupine leksičkih i gramatičkih karakteristika sviju članaka bez obzira na obojenost njihova izraza. Imperativ jezikoslovnih istraživanja usmjerenih u pravcu takve sinteze zacijelo je i pronalaženje i isticanje činitelja koji pokazuju da su bolji glagoljaški

⁵ To dolazi do izražaja pogotovo onda kada se radi o sadržajno i tematski raznovrsnim kodeksima nastalima prema predlošcima iz raznih razdoblja i govornih područja.

⁶ Teško bi se, naime, na osnovi pojedinačnog rješavanja, odvojenih analiza svakog članka nekog zbornika u smislu odmjeravanja suodnosa crkvenoslavenskih i narodnih elemenata mogli sintetizirati sudovi o jeziku pojedinoga kodeksa u njegovu totalitetu i na svim razinama jezikoslovne analize (samo *Petrisov zbornik* ima 700 str. i oko 160 članaka), a pogotovo to isto ustanoviti za jezik čitave te književne produkcije.

pisci, na određen način, provodili (ili barem pokušavali dosljedno provesti) jedinstvenu jezičnu redakciju svojih prijevoda, obrada i prijepisa u zbornicima čak i onda kada se radilo o sadržajno krajnje raznovrsnim tekstovima iz različitih izvora gdje se u prvi mah čini da nema mnogo zajedničkoga i gdje izgleda da je svaki prilog pisan »svojim« jezikom. Tako npr. autori *Petrisova zbornika*, tog nesumnjivo najzanimljivijeg i najvrednijeg neliturgijskog kodeksa hrvatskog srednjovjekovlja, dosljedno kroz cijeli *Zbornik*, bez obzira na sadržajne razlike među prilogima, vremensku udaljenost predložaka i različitost njihova podrijetla, provode uporabu silabičkog *l* i *r* (bez sekundarnog vokala), redovito *e < ě* iza *č, ž, j*, iste analoške adaptacije pri vokalizaciji slabog poluglasa, istu funkcionalnu, živu zastupljenost duala, sklonost k unošenju kajkavskih crta (protetsko *v-, kai* i dr.). Slično je i u jeziku nekih drugih zbornika.

Na osnovi ovih napomena o karakteru metodoloških postupaka koji se mogu primijeniti pri obradi jezika hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika moguće je, prilično određeno, utvrditi i njihovu specifičnu funkcionalnost u budućim istraživačkim radovima na tom području: *metoda parcelacije* bila bi namijenjena izoliranom proučavanju pojedinih tekstova nastalih prema istom predlošku sa svrhom da se istraže odnosi komponenata koje strukturiraju jezik, interferiraju, da se ocijeni tehnika prevođenja, kretanje leksičkog fonda, olakša datiranje i lokalizacija nekog teksta te prema tome ima uže, specijalno funkcijsko određenje; *sintetička ili izravna metoda*, apstrahirajući promjenljivu učestalost elemenata prelaznog tipa jezika u pojedinim člancima, razmatra zbornik kao cjelinu i inzistira na izravnom utvrđivanju elemenata živog narodnog jezika koji su zajednički svim dijelovima jednog zbornika.

Summary

METHODOLOGICAL ASSUMPTIONS FOR A LINGUISTIC ANALYSIS OF CROATIAN GLAGOLITIC CODICES OF THE 14th TO 16th CENTURIES

From the literary-historical point of view, specific spiritual manuals and miscellanies containing various non-liturgical texts written from the 14th to the 16th century represent an important phenomenon in the evolution of Croatian Glagolitic medieval literature. They were compiled from texts either copied from older, traditional Church Slavonic sources or from translations of Latin, Italian, or Czech texts. The language composition of these miscellanies is multilayered and heterogeneous: they contain texts written in (a) mainly pure Old Church Slavonic (Croatian version), (b) transitional hybrids of the vernacular (chiefly Čakavian, but sometimes Kajkavian or Štokavian as well) and the traditional Old Church Slavonic literary language, and (c) mainly pure vernacular with some stylogenic elements of Old Church Slavonic (this

vernacular was chiefly Čakavian, sometimes with Kajkavian or Štokavian elements). The author points out the problems which the language composition of these miscellanies poses for researchers and concludes that two methodological approaches have evolved in research on this topic. The first of these approaches the author calls the *method of parcelling*. This approach involves a separate linguistic description of each article in the miscellany and treats each contribution as a language problem in itself. The second is the *direct method*. Researchers using this method try to isolate and systematize elements of the fundamental Čakavian layer of the writer's language, disregarding the different ratios between vernacular and Old Church Slavonic features that are found in the miscellanies. The results of research done in the past twenty years show that both methods are functionally adapted to the needs of various investigative purposes. In that sense they represent the basis of a future systematic linguistic venture into this still unexplored field of our literary and language history.